

K. GRANDPIERRE EMIL: A CSILLAGSZEMŐ

Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1953.

Történelmünk gazdag eseményekben és tanulságokban egyaránt, bő forrása a legváltozatosabb és a legaktuálisabb témáknak. A szocialista-realista író témaválasztását saját korának ideológiai szükségletei sürgetik: a jelen felé mutató vonások feltárása, jelenben is ható káros jelenségek történelmi indokolása és leleplezése.

Kolozsvári Grandpierre Emil művében, a Csillagszemőben nem a történelmi regények ismert és a magyar és világirodalomban egyaránt széles hagyományokra támaszkodó műfaji sajátosságait használja fel. A népmesék tömörségét, egyszerű cselekményszövegét próbálja epikus szélességűvé bontani, úgy, hogy a mesecselekmény egy nagyterjedelmű regény alapjává váljék.

Már a kezdő sorok ezt a hangot ütik meg: »Élt egyszer a hortobágyi nagy magyar pusztaságon egy szegény parasztember. Sok gyerekével, asszonyával látástól-vakulásig dolgozott, törte a földet, betakarította a termést, mégsem boldogult semmiképpen.« A regénynek ez a nyitánya, a népmesék szemléletmódja mellett módot nyújtana széles társadalomábrázolásra. Az író azonban nem választja ki gondosan azokat az elemeket a népmesékből, melyek termékenyíthetnék a realista epikát s így az egész mű mindinkább a meseszér felé tolódik el s a történelem realitása feloldódik a mese színes ködében.

A népmese természetesen, lényegénél fogva, mondanivalóját és ábrázolásának területét tekintve is a regény lehetőségeinél jóval szűkebb körű. Ennek következtében egy ilyen típusú műben a cselekmény egysége a hős személye által meghatározott mese és kalandorozatból folyik. A világirodalomban a pikareszk regények szerkesztésmódja mutat erre példát. A pikareszk regények azonban a nagy kritikai realista regények útját egyengetik és szükségképpen kevésbé képesek még a valóság olyan színes és sokoldalú ábrázolására, mint azok.

A regény cselekményének középpontjában a Csillagszemőnek, a szegény juhásznak, Ambrus püspök elleni küzdelme áll. A regény hőse különböző eseményeken keresztül ébred egyre inkább öntudatra, míg végül a jobbágyok igazságának válik bátor, leleményes — helyenként Ludas Matyira emlékeztető — képviselőjévé. A regénybe szőtt szép mesék, ahol a nép ügyéért harcoló hős emelkedik tündöklés magasságba, azt a folyamatot illusztrálják, ahogy a nép kedves hőseit halhatatlanná teszi.

A regény hőisével kapcsolatban merül fel a pikareszk magyar változatának kérdése.

A regényről írt kritikákban említést nyer Eulenspiegel és Naszreddin Hodzsa, ezeknek furfangos, ötletes, az ostobákat és gazdagokat minduntalan kijátszó alakja, akik mellé sajátosan magyar színeivel méltón sorakozik Fazekas Ludas Matyija. Till Eulenspiegel figurája évszázadok óta ismeretes a magyar irodalomban. Először Bornemisza Péter említi megróvó hangon, bár az Ördögi Kisirtetek példáját látva úgy tűnik, hogy ez a megróvás inkább csak a prédikatori kötelességből fakad. Pázmány Péter, aki az ellenreformáció reakciós ideológiájának terjesztése érdekében gyakran folyamodik népi példákhoz, történetekhez, egyik prédikációjába Eulenspiegel-anekdótát szű. Könyi János, a szorgalmas tollforgató strázsamester Democritusában is szerepel Eulenspiegel, sőt a szörnűűleges, fogvacogtató rémdrámákat írógató Andrád Sámuelnél is. Első fordítása a Ludas Matyival szinte egyidőben jelenik meg.

Kicsi Jankó, a csillagszemű juhász, nem ilyen jól körülhatárolható figura. Eulenspiegel és Naszreddin Hodzsa, hasonlóan a világirodalomban sok más népi hőséhez, eleven, élő alak, akiket a szájhagyomány és az irodalmi hagyomány csodálatosan konkrét, történelmi színekkel vont be. Charles de Coster Eulenspiegel-átdolgozása, Szolovjov Naszreddin Hodzsája gazdag nyersanyag művészi megformálása. Szolovjov Csendháborítójában a Naszreddin Hodzsa személyéhez fűződő anekdoták, melyek természetük-nél fogva sokszor vonatkoznak a korabeli viszonyokra, módot nyújtanak a népi hős konkrét megrajzolásához és alakjának továbbfejlesztéséhez. Pándi Pál írja a Csillag juniusi számában megjelent cikkében: »Kolozsvári Grandpierre Emil helyesen ismeri fel a pikareszk magyar változatának sajátosságait, de nem oldja meg az ebből következő új, a műfaj továbbfejlesztésével kapcsolatos problémákat.« A cikk egy helyén a Ludas Matyi című filmmel kapcsolatban Grandpierre regényének döntő fogyatékosságára tapint: »A film egyik nagy erénye, hogy helyesen fejleszti tovább... Fazekas meséjét, elsősorban a hős és körülményei szélesebb és konkrétebb társadalmi kifejezésével, mint ahogy ezt Fazekas objektív és szubjektív lehetőségei szerint megrajzolta.«

Grandpierre regényének laza szárait egyedül a hős és körülményeinek hiteles rajza foghatná szerves egységbe. A népi hős megrajzolásának igénye, mely a műnek eléggé nem méltányolható pozitívuma, a regényben sajnos nem tud kiteljesedni. A pozitív

hős megformálása, akit ezer szál köt a valósághoz, a néphez, akinek valódi nagysága a szocialista-realista *regényben* c. ak a tipikus körülmények hű rajzán keresztül nyerhet éles megvilágítást: nehéz, de egyszerű írói feladat. A meseszerűség, amennyiben ez tér és idő feletti lebegést, elvontságot segít elő, a művészi problémát leegyszerűsíti, kiküszöböli a nehézségeket rejtő reális elemeket s mégis — azzal a látszattal jár, hogy a pozitív hőshöz *hasonló* figura jön létre. Ennek az ábrázolási módnak a másik veszélye, hogy teret ad az öncélú mesélgetésnek, a stílus káprázatos csillogtatásának.

A regény központi szereplője túlságosan idealizált, elvont, tetteit nem indokolja kellően az élethűen megragadott valóság. A hős elvontsága visszahat a mű kompozíciójára, nem tudja összefogni személyével a cselekmény mozaikjait.

A hős jellemének ez az idealizáltan meseszerű alapvonala okozza azt, hogy a meséssel egészen sajátos keveredő naturalisztikus részletek sem hozzák közel alakját az olvasó szívéhez, képzeletéhez. A másik központi figura, Ambrus püspök, a szatíra eszközével van kimunkálva. A szatirikus hatást az író jelen esetben nem annyira a tipikus negatív tulajdonságok képtelenségig való felfokozásával éri el, mint inkább a különböző illúzióromboló megnyilatkozások részletezé:ével (érezkiség, féktelen eszem-izom), melyekhez mint tudatos megnyilatkozás ostobaság és kegyetlenség társul. Kolozsvári Grandpierre Emil kitűnő írásművésze, mely kiemelkedő erénye marad mindvégig a műnek, ezt a figurát valóban visszataszítóvá teszi. Am ez a figura csak brutalitásával, ostobaságával hat az olvasóra, de nem veszélyes ellenfél, viaskodásuk nem jelent komoly erőpróbát a szegény juhász számára (mint — világ-irodalmi példával élve — Robin Hood és a polgármester viadala). Pedig sok szatirikus lehetőség rejlik a témában, melyeket az író egyes helyeken kiváló, elbeszélő művészettel bont ki (a csoda-jelenet, a szerzetes apokaliptikus pánikot előidéző szónoklata a világ végéről). A szatirikus részletekben a szerző hangot vált, az ereklyével űzött mesterkedés a Pingvinek szigete szt. Orberoseját idézi emlékezetünkbe. Általában jellemző a regényre, hogy a témában és kidolgozásban gazdag irodalmi kultúrát felhasználó író nem mindig tudja a különböző jellegű elemeket szerencsés összehangba hozni.

Visszatérve a regény alapproblémájára, le kell szögezni, hogy nemcsak a csillagszemű juhász alakja elvont, hanem absztrakttá az igazság is, melyért harcol, mert nem bontakoznak ki elég mélyen a jobbágyság harcának történelmi indító okai. Látjuk az elnyomást, ez azonban, ha különböző intenzitással és más-más formában is, a feudaliz-

mus egészére jellemző. A regényből megtudjuk, hogy a cselekmény Mátyás király halála után játszódik; II. Ulászló korában és minden valószínűség szerint a Dózsa-felkelés előtt. A műben azonban nem érezhető a közelgő vihar előszele. Ahhoz, hogy egy irodalmi alkotás betölthesse tudatformáló szerepét, bizonyos értelemben *konkrét* anyagot kell nyújtania. Az irodalmi alkotás konkrét anyaga nem jelenti feltétlenül a viszonyok és intézmények extenzív, teljes rajzát. Azonban a Dózsa-felkelés *szubjektív tényezői*-nek megrajzolásához is — mely az ilyen Csillagszemű-típusú regényekben előtérben áll — elegendhetetlen az a történelmi légkör, mely a hősök érzelmeit, életviszonyait, cselekedeteit, céljait történetileg-társadalmilag konkretizálja. A regény első részében történik is erre kísérlet a Darkóczy-birtok rajza, a budai kaland, a kismenes Kiscserneki Darázs Orbán alakjában. Ez a széles expozíció azonban a cselekmény stagnálását vonja maga után s mikor aztán az események meggyorsulnak, a sokat ígérő epikus szálak elsikkadnak, a történet a csillagszemű juhásznak a püspök elleni személyes párharcává válik, melyet a jobbágyok ösztönös szimpátiája kísér. A tipikus jelenségeknek a bemutatása, melyek a forradalmi helyzet kialakulása felé vezetnek, hiányzik a regényből, holott ezekből kellene kisarjadjnia a mű mondanivalójának. Így követeli ezt a regényben feltárt életanyag. „Mátyás után, Dózsa előtt” időpontmegjelölés — melyet Nagy Péter a Csillag novemberi számában írt c. k. kében kielégítőnek tart — nagyterjedelmű epikus műben, ábrázolás híján, *szűkíti* a műfaj adta lehetőségeket, ez pedig nem lehet egy nagyjelentőségű útkeresés alapja. Ebből a szempontból tekintve Török Tamás és Illyés Gyula más igényekkel fellépő és többé-kevébbé kialakult műfajú meseszínműve nem szolgálhat az összehasonlítás alapjául.

A mű, a maga egészében, jelentős értékeket rejt magában. A regény értékes, szép vonásai azonban sokszor csak nagyon nehezen tudnak átcsilanni a problematikus megoldások szövevényén. Nem lehet a regény részleteit sem egyformán megítélni. A mű első része, egészen a Darkóczy-birtok felidulásáig, művészi érték tekintetében magasan áll az ezt követő részek fölött. Kicsi Jankó vándorítja, ismerkedése az országgal, a budai kaland, Anyicska iránt ébredő lírai szerelme a hős életét gazdagítja, a cselekményt bővítik. Egészen addig jut a regény, hogy az olvasó azt várja, hogy a tomboló feudális anarchia bemutatása után a csillagszemű juhász felkeresi Darázs Orbánt a végeken, majd tapasztalatokban gazdagodva tér vissza és a maga leleményességével, bátorságával segíti a jobbágyok ügyét, akik-

nek szívében forr a harag, mely csak alkalomra vár, hogy lávaként törjön ki a Dózsá-felkelés alakjában. A regény azonban nem tölti be az olvasó várakozását, a hős mindinkább szimbolummá válik s a püspökkel való körülményes csetepatékban oldódik fel a műben rejllő számtalan lehetőség. Azok a természeti képek, költői leírások, melyekkel a kötet indul, a cselekményt alátámasztják, színesítik, később pedig helyettesítik és szinte öncélúakká válnak. Grandpierre költői nyelve, mely a műnek mindvégig kiemelkedő erénye, mely alkalmas a legváltozatosabb helyzetek és hangulatok festésére, nem tud teljes fényében csillogni, amikor nincsen mögötte tartalom. Amikor Grandpierre megkerüli a regény cselekményéből természet-szerűen következő történeti-társadalmi problémákat, saját célkitűzéseit ássa alá: nem ad elég alkalmat hőse jellemének kikristályosodására, akit kezd megszeretni az olvasó, a gazdag epikum elveszti tápláló talaját, a rendkívül érdekes figurák elvesztik mozgási terüket. A mű megragadó, szép részei azt mutatják, hogy az író művészi eszközei

alkalmasak a legbonyolultabb költői problémák megoldására, sőt teljes erejük, hasonlatosan a népi hőshöz, csak a nagy feladatok elvégzése közben tűnik ki. A gazdag művészi lelemény, az újszerű írói szándékok töredékes érvényesülése mind abból fakad, hogy az író nem mérlegelte elég gondosan az általa választott műfaj továbbfejlesztésével kapcsolatos problémákat, a pikareszk ötletességet és a népmesei tisztaságot nem fejlesztette ki eléggé a választott téma által meghatározott kor társadalmi valóságából.

A regény körül folyó vita s az a közkedveltség, amelynek ez a mű az olvasók körében örvend, azt bizonyítja, hogy Grandpierre könyve hibái ellenére is jelentős. Az új műfajjal való kísérletezés pozitív eredményeivel kapcsolatos vita azonban még nem dőlt el. A kritikai »akadékoskodás«, azaz a vitás kérdések nyílt középpontba állítása, még ha talán el is tereli egy kissé a figyelmet ennek a kiváló könyvnek nyilvánvaló erényeiről, a problémák tisztázásához fog vezetni.

Wéber Antal

GYÖRY JÁNOS: VICTOR HUGO

Művelt Nép Könyvkiadó. Bp. 1952.

A Béke Világtanács felhívására 1952-ben mi is, mint a békeharcosok szerte a világon, megünnepeltük Victor Hugo születésének 150-ik évfordulóját. Magyarországon azonban megneghezítette az ünneplést, hogy alig tudtunk az új olvasóknak, a szocializmust építő dolgozóknak Victor Hugo-műveket a kezébe adni. Meg kellett elégednünk régebbi fordításokkal, mert az illetékes Szépirodalmi Könyvkiadó által megjelentetett vékony füzetecskéből¹ nem hogy a nagy költőt nem ismerhette meg az olvasó, de az itt közzétett egy-két novella, mese, regényrészlet még csak izelítőt is alig ad a XIX. század legnagyobb francia írójának² hatalmas alkotásából. A Hugo-művek hiányát nem pótolhatta ugyan, viszont a tudásra vágyó olvasók valóságos szükségletét elégítette ki Györy János kétségtelenül hézagpótló tanulmánya³, mely hivatott volt arra, hogy Victor Hugo életét és műveit népszerűen ismertesse.

Györy János nem hasznosíthatta a marxista-leninista kritika legújabb Victor Hugo érté-

keléseit, részlet-kutatásait, hiszen könyve ezek publikálásával egyidőben jelent meg. Györy azonban igen helyesen merített azokból a szovjet írásokból, amelyek már a jubileumi év előtt foglalkoztak a Szovjetunióban igen népszerű francia íróval.

Vargha Balázs az *Irodalomtörténet* egyik számában⁴ helyesen állapította meg: valamely nagy író népszerűsítő munkával szemben nem támaszthatunk oly igényt, hogy ez az önálló kutatás eredményeit tárja elénk. És talán nem tévedek, ha úgy vélem, Victor Hugoról szóló munkájánál Györy János sem túzte ki maga elé ezt a célt. Vargha Balázzsal azonban abban is egyetérthetünk, hogy mit követelhetünk meg az ilyen népszerűsítő munkától: ismertesse közérthető stílusban és színesen a költő életét, értékelje világosan a jelentőségét és elemezze néhány munkáját. Vizsgáljuk meg e felsorolt követelmények tekintetbevételével Györy János kétségtelenül hasznos és jól szerkesztett művét. A könyv stílusa, ha általában közérthető is, sokszor félreérthető. Félreérthető pedig olykor a henyé szövegezés miatt. De főleg több ízben homályos Györy fogalmazása annak az

¹ *Victor Hugo*. A rab. Budapest, 1952² Szépirodalmi Könyvkiadó.

² *Georges Cogniot* megállapítása, *Cahiers du Communisme*, 1952. február.

³ *Györy János*: Viktor Hugo, Budapest, 1952, Művelt Nép.

⁴ Révész Ferenc Csokonai Vitéz Mihályról szóló könyvével kapcsolatos cikkében. *Irodalomtörténet*. 1952. 2. s.ám.